

**19. YÜZYILDA TÜRK VE ALMAN YAZININDA KADIN VE AİLEYE GENEL
BİR BAKIŞ****A General Panorama of Woman and Family in Turkish and
German Literature in Nineteenth Century****Dr. Tuncer KÜÇÜKBATIR*****ÖZ**

Kadın ve aile olgusu, 19. Yüzyılı belirleyen en önemli hareketlerin başında gelmiştir. Tanzimat'la birlikte Avrupa, özellikle de Fransa ile yazın iletişimlerine giren Türk yazarları, daha sonraki yıllarda kadın ve aile sorunsallığı ile ilgilenmeye başladılar. Almanca ve Türkçe eserlere yansımış şekliyle kadın ve aile sorunu, toplumsal yaptırımların, sosyal belirlemeciliğin, geleneksel değer yargılarının klasik normlarının arasında oldukça dar bir alana sahipti. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, ailenin en önemli unsurlarından biri olan çağın kadını, kendisini psikolojik değişim eğilimi paralelinde yeni arayışlara ve bir kimlik edinebilme faaliyetlerine zorlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadın ve Aile Olgusu, Doğu-Batı Medeniyetleri, Kadınlara Eşit Hak, Eski-Yeni Değerler, Doğulu-Batılı Kadın

ABSTRACT

The fact of the woman and the family is the most important current, those 19. Century determines. The Turkish writers, who contacted the Tanzimat period with Europe, particularly with France, were interested in the next years with woman-and family problematic. Itself women-and family problematic reflecting in the German and Turkish works had a very narrow range between the classical standards of the traditional standard of judgment. Despite all negative conditions forced themselves the woman of the period, which is the most important element of the family, in a paralogram with the psychological change, in order to find new attempts and an identity.

Keywords: The Fact Of The Woman And The Family, East-West Civilizations, Women's Emancipation, Old-New Values, Oriental-Occidental Woman

Yazın araştırmalarında sadece yazınsal eserlerin çerçevesinde takılıp kalmak devrin sosyal, politik, felsefi ve kültürel bütün gelişmelerinin yeterince anlaşılmasına olanak vermez. Sanatın evrenselliği insan odaklı

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü Almanca Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

yaşamsal tüm alanlarda kendini hissettirir. Doğu-Batı medeniyetlerinin kaçınılmaz yakınlaşması da insanın ve onun doğaya bakışının yeniden şekillenme gereğinden doğmuştur. Bu yakınlaşmalarda bağdaşık çizgilerle birlikte, bocalama ve çatışmaların da olabileceği göz ardı edilmemelidir. 19. Yüzyılın “**Kadın ve Aile**” olgusuna dönük genel bir bilgi edinmek için aynı dönemin aşk, emansipasyon ve evlilik olgularına değinmek gerekir.

19. yüzyılda tüm Avrupa’da olduğu gibi Türk toplumunun da sosyal yaşantısında belirgin değişimler görülür. Bu değişimler Türk erkeğinin kadın ve aile olgusuna bakışını etkilemiştir. Orhan Okay’ın da belirttiği gibi: “Kadın ve aile...; din, ahlak, kültür ve yaşama tarzı gibi bahislerden uzak tutulmamaktadır.”¹

Gelenekçi Türk toplumunda erkek ile kadının iletişim köprüsünü oluşturan görüşmek, mektuplaşmak, konuşmak, sosyal yargı sisteminde kolay karşılanır değildi. Eski’den yeni’ye geçişte kadın, sosyal konumunu yeniden gözden geçirerek, edebiyat dünyasında dominant bir konuma gelmiştir.

Broch ve Karaosmanoğlu’nun romanlarında da kadın figürlerin geleneklerle, değerlerle, ahlak kurallarıyla, devrin düşünce yapısıyla çatışma halinde oluşu, yine bu sosyal konumun değişmesi zorunluluğundan doğmaktadır. Kuraldışı eğilimlere kadının aşk ve flört düzleminde daha yakın oluşu da yine bu değişimin bir eseridir. Broch’un “**Schlafwandler**” romanındaki Elisabeth ve Karaosmanoğlu’nun “**Kiralık Konak**” romanındaki Seniha’da aynı eğilimlerin görülmesi bu devrin kadın-erkek ilişkilerindeki psikolojik sorunların sosyal boyutunu gösterir.

Sosyal düzendeki yeni gelişmelere ve iş yaşamındaki gereksinimlere paralel olarak, kadın birtakım sosyal pozisyonlara girmekten kendini alamaz konuma gelmiştir. Kadınların eşit haklara sahip olma eğilimi de yine bu sosyal tabakalaşmanın ve yeniden yapılanmanın bir uzantısıdır. Modern feminizm hareketinin 19. yüzyıl emansipasyon düşüncesiyle sıkı bağlantısının varlığına Reneta Moehrmann da işaret eder.² 18. yüzyılda kadın yazarların hevesli atılımlarıyla yazın dünyasına girmesi ve Vormärz döneminde daha düzenli bir görev bilinciyle emansipasyon hareketinin ivme kazanması bağımsız kadın hareketlerine etkili bir zemin oluşturmuştur.

1 Orhan Okay, “Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi“, Araştırma-İnceleme Dizisi, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 159.

2 Bkz. Reneta Moehrmann, “Frauenemanzipation im deutschen Vormärz“, Reclam, Stuttgart, 1987, s. 75.

Kadının sosyal yaşantısı açısından onu, yeni heveslilik anlayışına yaklaştıran bu gibi çağdaş gelişmeler, yeni bir aşk anlayışını da beraberinde getirmiştir. Çağdaşlaşmanın itici güçlerinin zorunlu kıldığı aşk ve flört dürtüsü 19. Yüzyılda birey-toplum çatışmasının en belirgin alanını oluşturur. Modern aşk, toplumsal ve ahlaksal düşünce yapısına karşıt olan bir başkaldırıdır. Aynı zamanda kuraldışıcılığın kural kabul edildiği, zorunlu bir düşünce oluşumudur.

Şimdi “**Evlilik ve Aile**” konusuna bir göz atalım. Eski kavimlerde pederşahi bir aile sistemi vardı. Doğu ve Batı toplumlarında bu tutumda önemli benzerlikler görülmekteydi. Eski Roma, Yunan ve Sparta gibi topluluklarda, Hint, Çin, Moğol ve Arap toplumlarında da baba otoritesine ve çok evlilik ilkesine dayalı aile sistemi hakimdi. Eski Türklerde ise kadının konumu çağdaşlarına göre oldukça iyiydi. Toplumda tek evlilik esastı, ancak idareci zümrede çok evlilik görülüyordu. Babanın rolü mutlak otoriteye dayalı değildi; dolayısıyla baba, aile üzerinde sadece demokratik haklara sahipti.³

10. yüzyılda İslamiyetin etkisine giren Türk toplumlarında bazı değişiklikler görülür. İslamiyette kadının sosyal ve siyasi hayata katılımı konusunda açık hüküm bulunmakla birlikte, çeşitli sahalardaki faaliyetlerinin hoş karşılanmadığı görülmektedir. Çünkü bu gibi toplumlarda kadın liderlere ve başka hizmetlerde bulunan kadınlara da rastlamak olanaklıdır.⁴

Osmanlılar devrinde Bizans ve İran tesirlerinin daha belirgin hale geldiği söylenebilir. Başta şehirlerde olmak üzere kadınlarda çarşaf ve peçenin kıyafet olarak yaygınlaşması, giyim ve sokağa çıkma gibi dışa dönük davranışlar ülkenin her yanında kurallar dahiline sokulmuş, bu hususta fermanlar çıkarılmıştır. Kadınlara, şehirlerin dışındaki yörelerde, tarlada çalışarak üretime katkıda bulunuyorlardı. Şehirlerde ise buna pek rastlanamazdı. Köylerde ekonomik etkinliğe katılan kadın, şehirlerde kapalı bir hayat yaşamaktaydı.

Toplumumuzda modernleşmenin başlamasıyla birlikte, yine şehirlerden başlamak üzere kadınlarımızın yaşamında da bir değişim göze çarpar. Fakat bu değişimi, Batıdaki gelişmeleri dikkate almadan layıkıyla anlamak olanaksızdır. Çünkü, Tanzimat’tan itibaren, hemen her konuda olduğu gibi, kadın konusunda da Batı’nın tesiri çok büyüktür.

Batı dünyasında kadın, ilk günaha sebep olduğu için hoş karşılanmazdı. Ancak rönesanstan sonra kadınlarda bir kıpırdanma başladı. 19. Yüzyılda Sanayi Devrimi, kadınların hayatında da önemli bir dönüm noktası oldu. Çünkü ticaret

3 Bkz. Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları”, Haz. : Mehmet Kaplan, İstanbul, 1976, s.155-156.

4 Bkz. Bahriye Üçok, “İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar”, Ankara, 1981, s. 61.

hayatında kol gücü artık değer kaybediyor, zeka ve marifet ön plana çıkmaya başlıyordu. Zamanla fabrikalarda çalışmaya başlayan kadının, belli bir eğitim alması gerektiği düşüncesi de yaygınlaşıyordu. 18. Yüzyılda Batıda görülen kadın haklarının temeli de “**Kadınlara eşit hak**” ilkesine dayanıyordu. Fransa’da bir milletin hakimiyetinin kadımla erkeğin bütünleşmesinden geçtiği sloganları etkindi. İhtilalde giyotinde can veren kadınların son sözleri “ Sehpaya çıkan kadın kürsüye de çıkma hakkına sahip olmalı”⁵ ifadelerinde yankılanıyordu. Almanya’da da kadın haklarını savunmaya yönelik ilk hareketler 1797’de “**Alman Kadın Hareketi**” ve 1844’de “**Alman Kadın Birliği**” topluluklarıyla gerçekleşti. 1867’de İngiliz Parlamentosu’nda kadınlara oy hakkı verilmesi isteniyordu.⁶

Ekonomik gelişmeler giderek kadınları çalışma hayatına girmeye zorlamıştır. Bu gelişmeler beraberinde kadın hakları ve eğitimi sorunlarını getirmiştir. Avrupa’da görülen bu yöndeki gelişmeler ışığında genelde kadın, özelde ise Türk kadını, yaşamın pek çok alanındaki gelişmelerde olduğu gibi, bu yeniliklerden kendisine düşen payı alacaktı. Batı tarzı düzenlemelere pratik gereksinimler doğrultusunda başvuruldu (5 Kasım 1869). Bu değişiklikler yaşamın pek çok alanında hissedilir derecede etkili olmuştur.

Bu düzenlemelerde, o devrin güçlü Avrupa devletlerinden Fransa’nın etkisi görülür. Birçok alanda Fransız kanunlarından faydalanılır. Bunun en belirgin örneklerinden birisi, Fransız İhtilali’nden etkilenecek, Tanzimat Fermanı’nda insanların kanun önünde eşit kabul edilmesidir. Ancak bu tür yeni oluşumlar hemen hemen her alanda ikilikleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü eski-yeni olgusu o dönemde tüm toplumsal gelişmeler ışığında yeni tartışmalara ve kavgalara zemin hazırlamıştır. Bu çatışma tüm Avrupa devletlerini etkilediği gibi ülkemizi de etkilemiştir. Ne de olsa eski alışlagelen sosyal yaşam normlarından vazgeçmek hemen bir hamlede olmayacaktı. Yeni bir değer oluşumu olarak da niteleyebileceğimiz bu durumun, -‘eski’ kaldırılmadan gerçekleştirilmesine çalışıldığı için-, gayet yavaş seyreden bir geçiş sürecine ihtiyacı vardı.

Ülkemizin Avrupa’daki, özellikle Fransa’daki bu gelişmelerden faydalanması, Fransa’nın Prusya’ya yenilmesine kadar (1871) sürer. Bu yenilgi, Fransa’ya olan güveni sarsmış ve II. Abdülhamid döneminde özellikle Almanya ile olan ilişkiler ağırlık kazanmıştır.

5 Duygu Asena, “Değişen Bir şey Yok”, Ad Yay., İstanbul, 1998 s. 159.

6 Bkz. Şefika Kurnaz, “Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını”, Araştırma-İnceleme Dergisi, İstanbul, 1992, s.97.

Tanzimat döneminde Avrupa ile gelişen bu ilişkilerin Türk sosyal ve politik yaşamında büyük etkileri olmuştur. Türk aydını Batı'daki düşünce ve yaşam tarzı ile karşı karşıya gelmiş, bunu kendi toplumunda uygulama konusunda duyarlı olmaya başlamıştır. Bu konuda basın yeni ve çok önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülür. Batı'daki yeni kavram ve oluşumlara paralel olarak, Türk toplumunda da kadının yeri ve önemi konularında bazı kıpırdanışlar meydana gelmiştir. Bu konuda en önemli gelişme eğitim alanında olur. Bunda azınlık okullarının da rolü oldukça büyüktür. Hukuki alanda da bazı gelişmeler dikkati çeker. Asıl önemlisi, aydınlardaki yeni düşünce oluşumunun bir göstergesi olarak, kadın hakları konusu çeşitli boyutlarıyla yazınsal yapıtlarda ele alınmaya başlanır.

Sosyal gelişmelerin ve değişim faaliyetleri ışığı altında, daha küçük bir toplumsal birimi oluşturan aile de belli birtakım yenilenme tandanslarıyla karşılaşmaktan geri kalmaz. 19. Yüzyıl yazın eserlerinde ve özellikle Broch ile Yakup Kadri'nin büyük şehir yaşamıyla ilgili eserlerinde evlilik ve aile olgusu, belirgin somut örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Sosyal değişmelerin öncelikle zihniyet değişmesinden geçmesi gerçeği, bu süreçte ortaya çıkan çatışmaların da tanımlanmasına yardımcı olacaktır. Orhan Okay'ın bu yönde Ahmet Mithad'ın Türk toplumundaki kadına bakış tarzını ele alırken, özgürlük anlayışının en bariz çatışma nedeni olabileceğinin altını çizer.⁷

Toplumlar arası ortak sorun odaklarına değinirken, gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta da farklı toplumların sözü edilen sorunlara bakış tarzlarının niteliğidir. Doğulu-Batılı kadın, kadının her iki medeniyetteki saygınlık ölçüsü, iş yaşamına katılımcılığı, kadının özgürlüğü, evlilik ve aile yaşamı gibi özellikler de bu bakış açısını tamamlayan öğelerdir. Ahmet Mithad'ın evlilik ve aile anlayışıyla ilgili olarak çağdaş insanın görüşlerine rehberlik ettiği "**Jön Türk**" adlı eserinde, Nurullah ile Ceylan'ın evlilik tereddütlerini eski-yeni değerlerin çatıştığı bir düzlemde ele aldığına tanık oluyoruz.⁸ Bu eski ve yeni değerler ahlak anlayışının neden olduğu çatışmaya Broch'un "**Die Schlafwandler**", "**Die Unbekannte Grösse**", "**Die Verzauberung**" gibi romanlarında da rastlamamız olanaklıdır. Kadın ve ailenin konumu bakımından Türk yazınında aynı paralellikte yazın eserlerine, Karaosmanoğlu'nun "**Kiralık Konak**", "**Sodom ve Gomora**", "**Nur Baba**" ve "**Hüküm Gecesi**" gibi zengin kalem ürünlerinde de rastlıyoruz.

7 Bkz. Orhan Okay, a.e., s. 161.

8 Bkz. a.e., s. 208.

KAYNAKLAR:

ASENA, Duygu, “Değişen Bir Şey Yok “, Ad Yay., İstanbul, 1998

GÖKALP, Ziya, “Türkçülüğün Esasları “, Haz. :Mehmet Kaplan, İstanbul, 1976

KURNAZ, Şefika., “Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını” (1839-1923)”, MEB Yay., İstanbul, 1992

MOEHRMANN, Renate., “Frauenemanzipation im deutschen Vormärz”, Reclam, Stuttgart, 1987

OKAY, Orhan., “Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi”, MEB Yay., İstanbul, 1991.

ÜÇOK, Bahriye, “İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar “, Ankara, 1981